

BEATA NAMYŚLAK

Uniwersytet Wrocławski

PRZYKŁADY REWITALIZACJI NA RZECZ DZIAŁALNOŚCI TWÓRCZYCH ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM WROCŁAWIA

Abstract: The Cases Revitalization on Creating Activities Focusing on the Example of Wrocław. The aim of the article is presentation of the revitalization models based on creative industries. In the first part the most popular models in the European cities were presented. The second part shows Polish experiences in this question, first of all problems connected with creation new centres of culture and other creative types of activity. The last part of the work presents actual results of revitalization based on creative industries, including the culture sector in Wrocław. These results have risen on fields studies and consultation with the representatives of different subjects and local authorities in Wrocław.

Key words: Creative industries, revitalization, Wrocław

Wprowadzenie

Problem zagospodarowania obiektów przemysłowych dotyka współcześnie wiele miast europejskich. W krajach Europy Zachodniej dylematy z tym związane stały się tematem działań urbanistycznych już w latach 60. XX w. W Polsce problem ten pojawił się w latach 80., ale dopiero pod koniec ubiegłego stulecia działania w tym zakresie nabrały tempa. W kwestii tej zauważalnych jest kilka scenariuszy rozwoju. W niektórych przypadkach na dawnym terenie przemysłowym pojawia się funkcja usługowa, głównie handlowa, hotelowa lub mieszkalna. Niekiedy obszar ten jest nieużytkowany. Możliwy jest również powrót do działalności przemysłowej.

Celem opracowania jest zaprezentowanie wybranych modeli rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni miejskich z wykorzystaniem działalności twórczych, a także przedstawienie polskich, jak i zagranicznych praktyk z tego zakresu. Bardziej szczegółowo omówiono przykłady tego typu rewitalizacji we Wrocławiu. Starano się również dostrzec zależności między zagranicznymi modelami a doświadczeniami polskimi, w tym wrocławskimi.

1. Rewitalizacja na rzecz kultury – wybrane przykłady

Na mapie Europy znaleźć można miasta, które realizują projekty zmiany wizerunku z wykorzystaniem działalności twórczych. Istotne osiągnięcia w zakresie wdrażania nowych, ciekawych programów związanych z sektorem kultury ma Amsterdam, Berlin czy Liverpool, którego rewitalizacja wzbudza do dzisiaj uznanie w Europie (nowoczesna dzielnica handlowa, miejskie doki zamienione w muzea, galerie, restauracje i hotele) czy Glasgow – dawniej kojarzone z handlem z koloniami brytyjskimi, przemysłem ciężkim, zaniedbaną dzielnicą portową i wysokimi wskaźnikami patologii społecznych, postanowiło wreszcie zmienić ten niekorzystny *image* wdrażając specjalny program „Odrodzenie” (*Revival*).

Miasta dążące już od dłuższego czasu do rozwoju gospodarki opartej na kulturze wykształciły pewne charakterystyczne modele działania. Jednym z nich jest model Cavesa, kładący nacisk na funkcjonowanie całego sektora kreatywnego, w tym kultury w szerokim kontekście instytucjonalnym. Zgodnie z tym ujęciem znaczenia nabiera analiza aktualnych potrzeb na rynku, co oznacza, że obecność podmiotów z danego rodzaju działalności zaliczanego do sektora kultury ma być odpowiedzią na istniejący popyt na rynku właśnie na tego typu dobra i usługi, a także powinny być uwzględnione relacje między podmiotami działającymi na rynku [Caves 2000].

Inny model to koncepcja australijska (*Creative Nation*), która funkcjonuje już ponad 15 lat. Cechą pomysłu australijskiego jest pomoc przedsiębiorcom z sektora kreatywnego, w tym ze sfery kultury, przez formę interwencjonizmu, jaką jest obniżenie stóp podatkowych. W tym przypadku zachęta do inwestowania ma zatem wymiar finansowy.

W modelu europejskim „Kreatywna Europa” (*Creative Europe*) stworzonym przez *European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts)* skupiono uwagę na kulturze – jej roli i zarządzaniu nią, innowacyjności oraz rozwoju urbanistycznym z zachowaniem dziedzictwa kulturowego. W tym przypadku nacisk jest położony na skuteczne zarządzanie kulturą w wymiarze lokalnym i krajowym. Zgodnie z tą wizją, powinno dochodzić do łączenia dokonań i opinii na kształtowanie gospodarki przedstawicieli różnych dziedzin, w tym kultury, socjologii, urbanistyki.

Jednak najczęściej praktykowany w strategiach rozwoju miast w Europie jest model brytyjski, opracowany przez tamtejszy Departament Kultury, Mediów i Sportu (DCMS). Koncentruje się on na tworzeniu narzędzi interwencji w politykę urbanistyczną, takich jak budowa polityki rozwoju lokalnego czy rewitalizacja obszarów miejskich [m.in. Cieśla-Gałeczka 2010; Jałowiecki 2007; Juzwa, Ochmann 2009]. W wielu miastach inicjowane są również mniejsze projekty typu *live/work/play*, polegające głównie na kreowaniu nowych przestrzeni miejskich w dzielnicach zdegradowanych.

W kontekście rozwoju kultury szczególne zainteresowanie wzbudza kwestia rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni miejskich i ich zaadoptowanie na potrzeby

właśnie tego sektora. Pierwsze pomysły dotyczące wykorzystania w tym celu obiektów przemysłowych pochodzą z lat 60. i 70. ubiegłego stulecia. Najbardziej znane z nich to *Roundhouse Community Arts and Recreation Centre* w Londynie (1964) i *Klub Melkweg* w Amsterdamie (1970) mieszczący się w dawnych powierzchniach magazynowych. Instytucje te powstawały przeważnie jako inicjatywy oddolne, z czasem przeobrażając się w profesjonalne instytucje kultury. W późniejszym okresie realizowanych było znacznie więcej takich pomysłów, z wykorzystaniem już nie tylko nieczynnych obiektów przemysłowych, ale i dawnych dworców czy doków towarowych. Przykładami takich projektów są:

- *Rote Fabrik* w Zurichu, gdzie w pofabrycznych budynkach z czerwonej cegły zorganizowano centrum kulturalne organizujące koncerty, spektakle teatralne, festiwale i inne wydarzenia artystyczne, oferujące pracownie i przestrzenie wystawiennicze. Ten przykład partnerstwa publiczno-prywatnego stanowi do dzisiaj jedną z atrakcji turystycznych Zurichu.
- Muzeum Narodowe Sztuki Współczesnej w Londynie *Tate Modern*, utworzone w przebudowanej hali turbin o powierzchni 3400 m kw., należącej do elektrowni *Bankside Power Station*. Całość stanowiła element restrukturyzacji południowego brzegu Tamizy. W tym przypadku o sukcesie przedsięwzięcia zdecydowało też zaangażowanie uznanych architektów (Herzog&de Meuron)¹.
- Muzeum Sztuki Współczesnej (*Museum für Gegenwart*) zlokalizowane w budynku nieczynnego dworca (*Hamburger Bahnhof*) w Berlinie. Jest to przykład dworca czołowego, który po 1945 r. przestał być użytkowany ze względu na lokalizację na „ziemi niczyjej” między Berlinem Wschodnim a Zachodnim. Po żmudnej przebudowie przywrócono go do życia jako muzeum w 1996 r.;
- Centrum Mody w Paryżu otwarte w 2010 r. w dawnych dokach towarowych *Sekwany*, m.in. w budynku starego magazynu z 1907 r., jednego z pierwszych żelbetonowych obiektów Paryża. Należy dodać, że wykorzystanie dla rozwoju kultury nieczynnych doków staje się powoli powszechną tendencją. Można wymienić przykład Liverpoolu (*Merseyside Maritime Museum, Beatles Story, Tate Liverpool*), Duisburga czy Hamburga.

Znacznie rzadziej rewitalizacji podlega cała dzielnica, nie tylko jej fragment. W tym przypadku warto wspomnieć o dwóch przykładach rewitalizacji spoza Europy: *South Houston (SoHo)* na Manhattanie, gdzie obszar zdegradowany, pełen opustoszałych hurtowni i magazynów, zamieniono w oazę artystów z muzeami, loftami i galeriami oraz *Art Zone 798* w Pekinie, powstałe w zamkniętej w 1990 r. fabryce

¹ W latach wcześniejszych znani architekci często celowo nie angażowali się w projekty architektoniczne przeznaczone dla szeroko rozumianego przemysłu. Nielicznymi wyjątkami byli Behrens, Garnier czy Gropius. Z czasem podejście to zmieniło się. Uznano bowiem, że wysokiej jakości architektura przynosi wiele korzyści: odpowiada za marketing nowej przestrzeni inwestycyjnej, prowadzi do zysku z tytułu wynajmu/sprzedaży nieruchomości, a w razie konieczności odciąga uwagę od potencjalnej krytyki społecznej.

zbrojeniowej, gdzie również utworzono liczne wystawy, instalacje, powstały siedziby wydawnictw, a także obiekty handlowe i gastronomiczne. Zatem zmierzch funkcji produkcyjnych w miastach zachodnich przyczynia się do wykorzystania dawnych fabryk, dworców kolejowych, hal targowych, doków kopalni na potrzeby rozwijających się nowych rodzajów działalności, w tym sektora kultury. Można jednak w skali świata znaleźć również procesy odwrotne, polegające na zamknięciu obiektu ze sfery kultury i utworzeniu w tym samym miejscu nowego podmiotu, na który jest w danym momencie większe zapotrzebowanie na rynku. Przykładowo, w Detroit, w którym 25% mieszkańców żyje w ubóstwie, i które stało się już symbolem degradacji i kurczenia miast amerykańskich, budynek największego teatru (*Michigan Theater*) zamieniono na parking [Kowala-Stamm 2006].

W wymienionych modelach budowy miast kreatywnych akcenty rozłożone są w odmienny sposób, bowiem w każdym z nich inny czynnik ma decydować o efektywności: popyt na rynku, finanse, zarządzanie czy strategia władz miasta. Trudno jest jednoznacznie określić, jaki model jest właściwy? Jakie instrumenty i narzędzia działania przyniosą lepsze efekty w danych uwarunkowaniach? Ze względu na relatywnie krótki czas obserwacji sektora kreatywnego pewne projekty i strategiczne posunięcia wdrażane są niekiedy metodą prób i błędów. Efektywność wymienionych, jak i innych modeli rozwoju miasta kreatywnego w dużym stopniu zależy od: zasobów finansowych (zrealizowane już inwestycje, dostępne środki), zasobów społecznych (jakość kapitału ludzkiego, zamożność mieszkańców), technologicznych (nowoczesność gospodarki, poziom infrastruktury) i politycznych (aktywność władz i ich koncepcja strategii miejskiej/regionalnej).

W Europie Środkowo-Wschodniej o sektorze kreatywnym w kontekście procesów rewitalizacyjnych najwcześniej dyskutowano w NRD, bowiem już w latach 80. zastanawiano się nad poprawą struktury funkcjonalno-przestrzennej Berlina i Lipska. Efektem było m.in. przeprowadzenie procesu rewitalizacji dzielnicy *Gründerezeit* w Lipsku w połowie lat 90., w tym przebudowy obiektów poprzemysłowych i dostosowanie jej do nowych celów, jak np. budowa galerii handlowej, typowego WOH, w byłej przędzalni. Oprócz tego zastanawiano się również nad losem osiedli blokowych jako miejsc o niskim standardzie życia („perforowana struktura miasta”). Powstały wówczas koncepcje próbujące odmienić charakter tych miejsc dzięki działalności twórczym. Większość z nich pozostała jednak na papierze. W przypadku Berlina uważa się, że przemysły kultury są obecnie największym podsektorem gospodarki miasta [Krätke 2000]. Jest to odpowiedź na coraz większe zapotrzebowanie na kulturę i wysokiej jakości rozrywkę, które kreują niezbędny klimat twórczy, a towarzyszy im rozwój wiedzochłonnych gałęzi produkcji i usług okołobiznesowych. Nie stało się to jednak z dnia na dzień, np. już w okresie Republiki Weimarskiej realizowano eksperymenty architektoniczne, prowadzono ożywione życie kulturalne, także za sprawą rozwijającego się przemysłu filmowego.

Ogólnie wpływ działalności twórczych na rozwój miast Europy Środkowo-Wschodniej najlepiej obserwować na obszarach dużych miast² z uwzględnieniem ich stref podmiejskich oraz w wybranych miastach niższej rangi o znacznych terenach przemysłowych, gdzie za sprawą polityki urbanistycznej wprowadzane są zmiany projektów rewitalizacji z użyciem działalności twórczych. Warto wspomnieć o kilku znanych przedsięwzięciach zrealizowanych w środkowoeuropejskich stolicach, w tym o projekcie Fabrika w Moskwie w dawnej fabryce papierów technicznych „Październik”, o utworzeniu niezależnego centrum kultury na statku A38 przy nabrzeżu Dunaju w Budapeszcie, czy rewitalizacji dzielnicy Prentzlauer Berg dawnej XIX-wiecznej dzielnicy robotniczej w Berlinie, co było jednym z działań podjętych na rzecz wykreowania nowej struktury gospodarki Berlina opartej na sektorze nauk o życiu (*life-sciences sector*).

2. Doświadczenia polskie

Projekty infrastrukturalne dotyczące rewitalizacji obszarów miejskich w Polsce są wdrażane przeważnie w powiązaniu z projektami z zakresu ożywienia gospodarczego oraz rozwiązywania problemów społecznych i ułatwienia przedsiębiorstwom warunków prowadzenia działalności gospodarczej³. Sama rewaloryzacja urbanistyczna zgodnie z założeniami polega na wsparciu kompleksowych działań technicznych, takich jak: modernizacja infrastruktury podstawowej, rewaloryzacja zabudowy, poprawa funkcjonalności ruchu kołowego i ruchu pieszego, zwiększenie funkcjonalności i estetyki przestrzeni publicznych, w tym renowacja obiektów o wartości architektonicznej i znaczeniu historycznym znajdujących się na terenach rewitalizowanych. Wymienione problemy pokrywają się zazwyczaj z koniecznością prowadzenia działań na rzecz walki z patologiami społecznymi i przeciwdziałania zjawisku wykluczenia społecznego pewnych grup społecznych, które w wyniku trudnej sytuacji na rynku pracy znalazły się na marginesie życia społecznego [*Przewodnik...* 2004].

Wyzwania te nie są to łatwe do realizacji, dlatego też gminy, które chcą przeprowadzić takie działania na swoim terenie muszą opracować kilkuletnie Lokalne Programy Rewitalizacji⁴. Wdrożony został również program *Ochrona zabytków*

² Co rodzi skojarzenia ze znaną teorią rozwoju regionalnego „katedr na pustyni” Grabhera (1994), wyrażającą kontrast między enklawami wzrostu opartego na napływie inwestycji głównie zagranicznych a gospodarką regionu otaczającego, którą cechuje słabość potencjału społecznego i bazy ekonomicznej.

³ W Polsce działania tego typu są najczęściej podejmowane w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego, Priorytetu II: „Wzmocnienie Regionalnych Zasobów Ludzkich” oraz Sektorowych Programów Operacyjnych: „Rozwój Zasobów Ludzkich” i „Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw”, a także Inicjatyw Wspólnotowych EQUAL i URBAN.

⁴ *Lokalny Program Rewitalizacji Wrocławia na lata 2007-2013* został przyjęty uchwałą nr XLIV/2969/05 Rady Miejskiej Wrocławia z 8 grudnia 2005 r. Ważnym dokumentami są również *Strategia wdrożenia procesu rewitalizacji z 2006 r.*, która m.in. wyznacza obszar działań, określane jako Obszar Priorytetowy oraz tzw. Program dla Obszaru Wsparcia.

i dziedzictwa kulturowego 2004-2013, w efekcie którego nastąpiła znaczna poprawa stanu nieruchomości zabytkowych w miastach dzięki inwestycjom samorządowym i prywatnym. Niepokojący jest jednak zbyt częsty „efekt opakowania”, polegający na odmalowaniu ścian elewacji budynków z jednoczesną degradacją wnętrza obiektu.

Należy również stwierdzić, że problem rewitalizacji, w tym także na rzecz kultury, wiąże się w dużym stopniu z kwestią zagospodarowania terenów przemysłowych. W Polsce proces ten zachodzi często spontanicznie i nie zawsze jest planowany. W pewnym stopniu można to tłumaczyć krótkim stażem w tej kwestii. W krajach Europy Zachodniej zjawisko to wystąpiło już bowiem w latach 60. ubiegłego stulecia, a w Polsce – dopiero 30 lat później. Do dość często popełnianych błędów należy m.in. dopuszczanie do degradacji technicznej obiektu, przedwczesne wyburzanie czy przypadkowe podziały i sprzedaż poszczególnych obiektów/działek różnym użytkownikom przy braku jakiegokolwiek spójnej koncepcji zagospodarowania całości. Warto również zwrócić uwagę, że w latach wcześniejszych uważano za pożądany powrót na takich obszarach funkcji przemysłowej, podczas gdy później regułą stało się ich wykorzystanie do celów nieprodukcyjnych.

Należy również dodać, że w skali kraju obszarów zdegradowanych wyznaczonych do procesów rewitalizacyjnych jest ok. 120 tys. ha, w tym 24 tys. ha to tereny przemysłowe, a ok. 15 tys. ha – pokolejowe [Jarczewski 2010]. Na tego rodzaju obszarach może dochodzić do rewitalizacji przez działalności twórcze. Jednak nie jest to łatwe przedsięwzięcie. Bardzo ważne są finansowe aspekty przedsięwzięcia, kwestie własnościowe oraz instytucjonalne wsparcie. Zauważalne też jest, że tylko poważne inwestycje dokonane przeważnie przez organy samorządowe generują poważną rewitalizację danego obiektu/dzielnicy. Zdaniem Billerta [2007] tempo rewitalizacji obszarów zdegradowanych w polskich miastach zwiększy się dopiero po wysokim opodatkowaniu inwestycji budowlanych typu *greenfield* i po wprowadzeniu znacznych ulg dla inwestorów realizujących inwestycje na terenach zdegradowanych (*brownfield*).

Wśród koncepcji urbanistycznych opartych na rozwoju sektora kreatywnego w Polsce docenia się powoli model brytyjski, polegający na tworzeniu narzędzi interwencji w politykę urbanistyczną. Podobnie jak w innych krajach zainteresowanie wzbudza przede wszystkim rewitalizacja zdegradowanych przestrzeni miejskich i ich zaadoptowanie na potrzeby sektora kultury (*heritage-based regeneration*). Należy jednak dodać, że ilościowo w Polsce w dalszym ciągu przeważają małe projekty (np. typu *live/work/play*). Rewitalizacja polegająca zarówno na odnowie, jak i na zmianie charakteru obszaru zbyt często nie jest prowadzona w pełnym wymiarze. Tworzone są nowe przestrzenie do zamieszkania, nowe biura dla firm, szczególnie w obiektach wielofunkcyjnych, ale dzielnica jako całość nie zyskuje nowego charakteru, profilu czy specjalizacji ekonomicznej. Niestety, w zbyt wielu przypadkach całokształt zachodzących działań to w dużej mierze tylko powierzchowny *lifting*.

W Polsce przykładami ukończonej już udanej rewitalizacji pojedynczego obiektu, w których zlokalizowane są aktualnie działalności twórcze są m.in.:

- Teatr „Wybrzeże” mieszczący się w XIX-wiecznej hali zlokalizowanej w najstarszej części stoczni gdańskiej, tzw. stoczni cesarskiej⁵. W 2003 r. założono tu Instytut Sztuki mający stymulować działania podejmowane przez niezależnych artystów.
- Muzeum i Archiwum Powstania Warszawskiego w Warszawie otwarte w 2004 r., zlokalizowane w budynku ciepłowni. Warto dodać, że jeszcze wcześniej mieściła się tu Elektrownia Tramwajów Miejskich, której mury wysadzono w 1944 r. Po wojnie zdecydowano, że budynek elektrowni zostanie odbudowany, ale jako ciepłownia. Ciepłownia działała do 2003 r. (fot. 1a – kolorowa wkładka, s. 13).
- Centrum Artystyczne „Fabryka Trzciny” w Warszawie, powstałe w dawnej wytwórni marmolady. Utworzono tutaj m.in. teatr oraz Uniwersytet Wolnego Czasu. Organizowane są koncerty, festiwale, debaty i wykłady (fot. 1b – kolorowa wkładka, s. 13).
- Gdańska galeria sztuki współczesnej „Łaźnia” mieszcząca się na terenie starej łaźni miejskiej.
- Centrum Handlu, Sztuki i Biznesu „Stary Browar” utworzone w 2003 r. w Poznaniu. Budynek składa się ze zrewitalizowanego dawnego Browaru Huggerów, jak i z części dobudowanej w ostatnich latach. Artystyczna strona centrum polega m.in. na realizacji programów: filmowego, performatywnego, wystawienniczego oraz warsztatowego. Wewnątrz obiektu, również w części handlowej, znajduje się 25 rzeźb i instalacji, których autorami są polscy i zagraniczni twórcy.
- Miejskie Muzeum Zabawek zlokalizowane od czerwca 2012 r. w wyremontowanym, dawnym budynku dworca kolejowego w Karpaczu. Muzeum powstało już w połowie lat. 90. na bazie kolekcji zabawek, głównie lalek, Henryka Tomaszewskiego – założyciela Wrocławskiego Teatru Pantomimy, który przekazał swoje zbiory gminie Karpacz w 1994 r.
- Muzeum Historyczne Miasta Krakowa oraz Muzeum Sztuki Współczesnej w fabryce „Emalia” Oskara Schindlera, funkcjonującej w tym miejscu w latach 1938-1945 jako miejsce produkcji wyrobów emaliowanych i blaszanych. Od 1948 r. obiekt był pod zarządem Zakładów Wytwórczych Podzespołów Telekomunikacyjnych „Tel-pod”. Dopiero w 2005 r. fabrykę przejęło Miasto Kraków, a w 2007 r. Muzeum Historyczne utworzyło tu wystawę stałą „Kraków – czas okupacji 1939-1945”.
- Mazowieckie Centrum Sztuki Współczesnej „Elektrownia” w Radomiu. Pierwotnie był to budynek pierwszej w Królestwie Polskim elektrowni działającej z przerwami od 1901 do 1956 r. W latach 1963-1998 funkcjonowała tu Ciepłownia Miejska. Muzeum otwarto po trwającej kilka lat renowacji w 2005 r. Wcześniej prawie 4000 prac zlokalizowanych było w dwóch kamienicach w Rynku.

Szczególnie dużo przykładów zagospodarowania obiektów na cele związane z rozwojem działalności twórczych można znaleźć w Łodzi. W tym przypadku rewitalizacji podlegają obiekty powstałe w okresie rozkwitu przemysłu włókienniczego

⁵ Na terenie stoczni zorganizowano również koncert J. M. Jarre’a w sierpniu 2005 r. oraz kilka przedsięwzięć artystycznych, w tym „Taniec żurawi”.

na przełomie XIX i XX w., a w ich wnętrzach tworzone są przede wszystkim nowe łódzkie muzea, takie jak:

- Muzeum Kinematografii mieszczące się w dawnym pałacu fabrykanckim Karola Scheiblera. Muzeum rozpoczęło działalność już w 1976 r. jako Dział Kultury Filmowej i Teatralnej w Muzeum Historii Miasta Łodzi, jednak dopiero w 1986 r. otrzymało własny budynek – wspomniany pałac Scheiblera – w pobliżu Państwowej Wyższej Szkoły Filmowej, Telewizyjnej i Teatralnej i podjęło samodzielną działalność. W budynku dawnej wozowni pałacu Scheiblera mieści się kino Kinematograf, promujące polskie filmy oraz współczesne kino artystyczne. Z kolei w budynkach fabrycznych mieści się od 2007 r. Wydawnictwo Księży Młyn – Dom Wydawniczy.
- Centralne Muzeum Włókiennictwa założone w dawnej fabryce Ludwika Geyera, zwanej Białą fabryką. Budynek stanowi jeden z bardziej interesujących klasycystycznych zabytków architektury przemysłowej w Polsce (fot. 1c – kolorowa wkładka, s. 13).
- Muzeum Fabryki, prezentujące dzieje przemysłowej fortuny Poznańskich, technikę produkcji tkanin bawełnianych oraz codzienną pracę robotników na przełomie XIX i XX w., założone w dawnych zakładach włókienniczych Izraela Poznańskiego.
- Na obszarze Manufaktury zlokalizowano również jeden z oddziałów Muzeum Sztuki (ms²), prezentujący sztukę nowoczesną (fot. 1d – kolorowa wkładka, s. 13). Muzeum zajmuje zabytkowy budynek XIX-wiecznej tkalni. Również na terenie Manufaktury w dawnym magazynie chemikaliów zlokalizowano kino Cinema City, a w dawnej przędzalni – Międzynarodowe Centrum Promocji Mody.
- Warto wspomnieć również o siedzibie „Gazety Wyborczej” zlokalizowanej w dawnej fabryce Józefa Balle. W latach 1998-2000 w celu dostosowania do potrzeb wydawniczych obiekt został zmodernizowany oraz rozbudowany. W 2004 r. w budynku zostało otwarte studio radiowe (Radio Złote Przeboje).

Pewna część zakładów przemysłowych pełni obecnie funkcje muzealne. Prezentacja dawnej linii produkcyjnej w nieczynnym już zakładzie stanowi nierzadko atrakcję turystyczną generującą ruch turystyczny w regionie. Do bardziej znanych tego typu przykładów należą: Tyskie Browarium, Muzeum Browaru w Żywcu, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju czy Muzeum Gorzelnictwa w Łąncucie.

Podjęmowane są również próby rewitalizacji całej dzielnicy, np. krakowskiego Kazimierza, który stał się miejscem dynamicznie rozwijającej się kultury, bohemy artystycznej i rozrywki, ale jednocześnie nadal ma cechy zapomnianej, nieco tajemniczej dzielnicy [Murzyn 2006]. Bywa też, że obiekty poprzemysłowe bez wcześniejszej renowacji są wykorzystywane do realizacji projektów z zakresu kultury, np. niektóre obiekty elektrociepłowni Szombierki w Bytomiu wykorzystano do organizacji Międzynarodowej Konferencji Tańca Współczesnego, Gali Mozartowskiej, Festiwalu „Teatromania”, Festiwalu Sztuki Wysokiej i innych przedsięwzięć z zakresu kultury⁶. Poza

⁶ Zespół Elektrociepłowni Bytom S.A. otrzymał za to w 2006 r. nagrodę *Arts & Business Award* w kategorii małe i średnie przedsiębiorstwa, przyznawaną przez fundację *Commitment to Europe: Arts & Business*. Fundacja ta stanowi platformę wymiany doświadczeń pomiędzy światem sztuki i biznesu.

tym, w Łodzi pod nazwą EC1 opracowano projekt przebudowy sporej części miasta w celu m.in. ukrycia pod ziemią całej infrastruktury kolejowej w centrum miasta. Odzyskana w ten sposób przestrzeń na powierzchni miałyby być przeznaczona w dużym stopniu na nowe obiekty z zakresu kultury. Szczególnie dużo zdegradowanych obszarów poprzemysłowych ma obszar aglomeracji śląskiej, choć w tym przypadku znaczna część ciekawych inicjatyw jest dopiero w fazie realizacji lub projektu; np. na 2013 r. planowane jest ukończenie budowy nowej siedziby Muzeum Śląskiego na terenie dawnej Kopalni Węgla Kamiennego „Katowice”⁷.

3. Przykłady rewitalizacji na rzecz rozwoju działalności twórczych we Wrocławiu

We Wrocławiu założenia dotyczące procesu rewitalizacji uchwalono w 2005 r. Procesy te mają docelowo objąć 22% powierzchni miasta. W wyznaczeniu obszarów do rewitalizacji posłużono się jednak nie jednostkami przestrzennymi, ale klasyfikacją rodzajów zabudowy i zagospodarowania. Priorytetowo traktowane są obszary: mieszkaniowej zabudowy kamienicznej, zabudowy małomiasteczkowej w ramach dawnych wsi i małych miast przyłączonych do Wrocławia, centrum miasta, przemysłowe i poprzemysłowe, pokolejowe, powojenne i popolicyjne, gmachy użyteczności publicznej, obszary osiedli blokowych, zespoły rekreacyjno-sportowe, obiekty inżynierskie oraz parki i cmentarze. Stopień degradacji określa się na podstawie trzech kryteriów: społecznych (m.in. poziom bezrobocia i ubóstwa), fizycznych (np. zły stan infrastruktury technicznej, zabudowy, w tym zabytków) i gospodarczych (niski wskaźnik przedsiębiorczości, potencjał tkwiący w obiektach poprzemysłowych i powojennych). Założenie jest takie, że należy uruchomić samosterowny charakter procesów rewitalizacyjnych, a zatem rola miasta w kierowaniu tymi procesami ogranicza się do stworzenia odpowiednich warunków zewnętrznych (poprawa estetyki, funkcjonalności i infrastruktury) dla dalszego rozwoju i samoorganizacji, który powinien już przebiegać przy znacznym współdziałaniu społeczności lokalnych i inicjatyw oddolnych [Swianiewicz *et al.* 2011]. Ten typ rewitalizacji, za Kaczmarek [2001] można określić mianem *rewitalizacji integracyjnej*, bowiem w proces przekształceń funkcjonalno-przestrzennych mają włączyć się społeczności lokalne.

We Wrocławiu rewitalizację całej dzielnicy połączonej z rozwojem działalności twórczych można prześledzić tylko na obszarze Przedmieścia Odrzańskiego, czyli dzisiejszego Nadodrza. Dzielnica ta została wyznaczona jako obszar wymagający pogłębionej rewitalizacji na podstawie niskiego poziomu wartości zasobów mieszkaniowych, niskich wskaźników charakteryzujących działalność gospodarczą,

⁷ Nowe Muzeum Śląskie będzie pierwszym obiektem wyznaczającym w Katowicach tzw. oś kultury, w ramach której oprócz nowego gmachu muzeum powstanie również Międzynarodowe Centrum Kongresowe oraz siedziba Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia.

wysokiego poziomu przestępczości i wysokiego odsetka osób żyjących poniżej minimum socjalnego. Wartości tych wskaźników są wyższe niż wartości średnie dla województwa. Z kolei za koniecznością przeprowadzenia procesu rewitalizacji na tym obszarze przemawia: znaczna liczba mieszkańców, przekraczająca 35 tys., lokalizacja w centrum miasta, zwarta, jednolita zabudowa kamieniczna głównie z II połowy XIX w., objęty ochroną konserwatorską układ urbanistyczny oraz liczne tereny zielone. Dzielnica zgłoszona jest również do programu URBACT dla projektu: *Rewitalizacja dawnych traktów handlowych – ul. Chrobrego, pl. św. Macieja, ul. Łokietka*.

Wśród mieszkańców Wrocławia Nadodrże uchodzi za biedną i zdewastowaną dzielnicę. Jednak procesy rewitalizacyjne są tu dość zaawansowane. W zamierzeniach na obszarze tym powinien podnieść się poziom życia, z jednoczesną zmianą charakteru dzielnicy na rzemieślniczo-artystyczny. Widoczne jest również budowanie nowej tożsamości dzięki oddolnym inicjatywom, takim jak np. Infopunkt „Łokietka 5” zajmujący się działaniami podejmowanymi w ramach rewitalizacji, debatami z udziałem mieszkańców, promocją *designu* i organizacją wydarzeń kulturalnych, Towarzystwo Kultury Czynnej zajmujące się edukacją artystyczną i animacją społeczno-kulturalną, nowatorskie Centrum Reanimacji Kultury, jak i ponad dwadzieścia rozmaitych fundacji związanych z kulturą, edukacją, sportem czy pomocą społeczną [Kamińska 2012; Namyślak 2012].

Rewitalizacja infrastrukturalna zapewni zmianę i poprawę wyglądu dzielnicy, ale nie zmieni tak szybko postrzegania tego obszaru. To zadanie wymaga wdrożenia dalszych kroków, związanych z zarządzaniem i marketingiem. Ważne stanie się wykreowanie marki dzielnicy jako miejsca idealnego dla drobnego handlu, rzemiosła i usług, co powinno przyciągnąć kapitał w postaci nowo otwartych sklepów czy punktów gastronomiczno-usługowych, a także i turystów. Realizacja tego zadania może okazać się jednak znacznie trudniejsza niż remonty kamienic i infrastruktury technicznej.

We Wrocławiu, podobnie jak w innych miastach polskich i europejskich wzrasta zainteresowanie modernizacją pojedynczych obiektów lub kompleksu budynków w przestrzeni miejskiej i zaadaptowaniem ich na potrzeby sektora kultury. W tym względzie widać nawiązania do brytyjskiego modelu polityki urbanistycznej, polegającego na tworzeniu narzędzi interwencji w politykę urbanistyczną (typ *live/work/play*). Przykładami rewitalizacji wrocławskich obiektów niegdyś przemysłowych, militarnych, kolejowych na rzecz działalności twórczych są:

– Ośrodek kultury w dawnym Browarze Mieszczańskim.

Obecnie działają tu liczne, głównie małe zakłady i instytucje z zakresu działalności twórczych, jak Teatr „Ad Spectatores” (w dawnej leżakowni), pracownie plastyczne (malarские i rzeźby), Galeria BrowArt (w dawnej kotłowni), studio fotograficzne, drukarnia, firmy zajmujące się poligrafią, grafiką komputerową i tworzeniem oprogramowania (fot. 2a,b – kolorowa wkładka, s. 13). Odbývają się tu wystawy fotografii, koncerty, pokazy walki mieczem, prezentowane są instalacje i inne wydarzenia artystyczne. W październiku 2012 r. zainicjowano *Święto*

młodego dizajnu i mody, które ma stać się wydarzeniem cyklicznym. Miejsce to wykorzystywane jest również jako plener do kręcenia filmów fabularnych i seriali telewizyjnych. Łącznie na co dzień pracuje tu ok. 200 osób.

- „Muzeum Współczesne Wrocław” i Archiwum Miejskie w dawnych schronach przeciwlotniczych.

„Muzeum Współczesne Wrocław” to pierwsze muzeum prezentujące sztukę współczesną we Wrocławiu. Umiejscowiono je w dawnym schronie przeciwlotniczym, powstałym w 1942 r. (fot. 3a – kolorowa wkładka, s. 14). Schron nie doznał większych uszkodzeń ani w czasie walk o *Festung Breslau*, ani też w czasie ponad sześćdziesięcioletniej eksploatacji po wojnie, gdy lokalizowano w nim rozmaite magazyny, sklepy, hurtownie czy pub. W latach 2010-2011 obiekt został poddany generalnemu remontowi i zaadaptowany na potrzeby siedziby muzeum⁸. W ten sposób Wrocław wpisał się w ogólnie panującą w Europie tendencję, polegającą na zagospodarowaniu obiektów z założenia o innym, „niekulturalnym” przeznaczeniu na muzeum sztuki współczesnej.

Z kolei, schron przy ul. Stalowej 62 wybudowano w 1943 r. Jeszcze do niedawna w obiekcie tym znajdowały się drobne firmy zajmujące się sprzedażą mebli, okien czy odzieży używanej. Po renowacji, która zakończyła się w 2010 r., obiekt został przekazany Archiwum Miejskiemu (fot. 3b – kolorowa wkładka, s. 14).

- Scena Teatru Polskiego zwana *Sceną na Świebodzkim* w budynku nieczynnego Dworca Świebodzkiego.

Już na początku lat 90. kolej wydzierżawiła część pomieszczeń Dworca Świebodzkiego Teatrowi Polskiemu (fot. 4a – kolorowa wkładka, s. 14). Przez pewien czas po pożarze głównego budynku teatru była to nawet jego główna scena. Działalności twórcze reprezentuje jeszcze Dom Kultury „Kolejarz” i zlokalizowany w podziemiach Klub Muzyczny „Wagon”. Niemniej jednak w tym samym budynku znajduje się wiele innych, głównie drobnych firm usługowych, m.in. restauracja, oddział banku, serwis telefonów komórkowych, firma poligraficzna i klub nocny, a tory i rozjazdy dworca służą w niedzielę za plac targowy.

Koncepcji odrestaurowania dworca było wiele. Przede wszystkim zastanawiano się, czy powrót przewozów kolejowych w to miejsce jest opłacalny ekonomicznie, m.in. z powodu czołowego charakteru dworca?⁹. Starania o pozyskanie większej przestrzeni czynił od dłuższego czasu Teatr Polski. Niemniej jednak nic z tych rozważań nie wynikało. W 2011 r. przedstawiono pierwszy konkretny projekt przebudowy, zgodnie z którym budynek dworca ma zostać zamieniony na centrum handlowo-usługowe o nazwie *Centrum Świebodzkie*. Działalności twórcze mają być reprezentowane przez letnią scenę, Centrum Sztuki Współczesnej, a Te-

⁸ Docelowo Muzeum Współczesne Wrocław ma być ulokowane w nowym, specjalnie wybudowanym obiekcie przy ul. Purkyniego (w pobliżu Muzeum Architektury i Panoramy Raławickiej). Obecnie projekt ten został odroczone.

⁹ Podobna sytuacja, jak w przypadku Muzeum Sztuki Współczesnej w Berlinie.

atr Polski ma dostać więcej powierzchni niż ma teraz. Projekt jest wizjonerski i bardzo kosztowny. Zakłada również uruchomienie przewozów kolejowych oraz przebudowę układu komunikacyjnego w tej części miasta. Koncepcja powstała po kilku latach rozmów między PKP, Urzędem Miasta i Urzędem Marszałkowskim. Nieznana jest jednak data jej realizacji.

- *Mediateka* oddział biblioteki miejskiej oraz Centrum Sztuki WRO (WRO Art Center) w dawnej palarni kawy.

Obecnie w obiekcie mieszczą się dwie instytucje z zakresu działalności twórczych. Od strony południowej znajduje się *Mediateka* – oddział biblioteki miejskiej z bogatą kolekcją (pl. Teatralny 5) (fot. 4b – kolorowa wkładka, s. 14). Dobudowane wejście od strony północnej prowadzi do siedziby Centrum Sztuki WRO (ul. Widok 7). Ośrodek ten powstał w 2008 r. Jego celem jest prezentacja szeroko rozumianej sztuki współczesnej – nowych mediów, eksperymentowania z nowymi technologiami, m.in. przez realizację projektów artystycznych, działalność wydawniczą, edukacyjną i popularyzatorską.

- Podmioty reprezentujące działalności twórcze w dawnym Browarze Haasego przy ul. Krakowskiej.

Z całego kompleksu dawnego Browaru Haasego tylko dwa obiekty zostały poddane gruntownej renowacji, w tym jeden z nich zaadaptowany został na siedzibę firmy „Promax”, zajmującej się reklamą (fot. 5a – kolorowa wkładka, s. 14). Z kolei wydawnictwo *Siedmioróg* mieści się w budynku (nr 90), w którym z wyjątkiem wymiany stolarki okiennej i drzwiowej, nie widać śladów renowacji (fot. 5b – kolorowa wkładka, s. 14). Pozostałe obiekty są albo miejscem lokalizacji firm nie reprezentujących działalności twórczych, albo sprawiają wrażenie nie użytkowanych.

- Centrum Kształcenia Zawodowego „Krzywy Komin” w dawnej pralni i farbiarni. Jest to jedna z najnowszych inwestycji z zakresu kultury we Wrocławiu. Wpisuje się w rewitalizację dzielnicy Nadodrze, choć nie jest bezpośrednio związana z projektem odtworzenia dawnego traktu handlowego w tej dzielnicy. Centrum ma być nie tylko ośrodkiem edukacyjno-szkoleniowym oraz miejscem doskonalenia zawodowego dla rzemieślników i artystów, ale także ośrodkiem spotkań z ekspertami w dziedzinie mody, sztuki, wzornictwa przemysłowego, miejscem promocji marki wrocławskiej i siedzibą Akceleratora Designu. Właśnie tego typu usługi: działalność artystów plastyków, rzemiosło artystyczne, sztuka użytkowa, szycie odzieży, projekty architektoniczne czy działalność związana z zachowaniem dziedzictwa kulturowego, mają stać się docelowo preferowanymi działalnościami wśród przedsiębiorców z Nadodrza. Modernizację kompleksu poprzemysłowego przy ul. Dubois 33/35 zakończono w 2012 r. (fot. 6a,b – kolorowa wkładka, s. 15). Dawniej mieściła się tu pralnia, a także farbiarnia. W ostatnich latach – przed rozpoczęciem remontu – na parterze mieścił się sklep meblowy, a górne kondygnacje nie były wykorzystywane. Od 2013 r. obiekt pełni funkcję zgodnie ze swoim przeznaczeniem.

Zakończenie

Kultura i polityka kulturalna stały się w ostatnich latach ważnymi czynnikami rewitalizacji tkanki urbanistycznej i społecznej oraz tworzenia nowych ekonomicznych podstaw funkcjonowania obszarów zdegradowanych. Według wielu autorów przedsięwzięcia związane z kulturą i sztuką są wręcz katalizatorami odnowy urbanistycznej [m.in. Murzyn 2006; Throsby 2010]. Miasta dążące już od dłuższego czasu do rozwoju działalności twórczych wykształciły pewne charakterystyczne modele działania. Niemniej jednak w Polsce nawiązania do opisanych wcześniej modeli rewitalizacji na rzecz działalności twórczych spopularyzowanych w różnych krajach są jak dotąd słabe. Zainteresowanie wzbudza przede wszystkim model brytyjski, czyli rewitalizacja zdegradowanych przestrzeni miejskich, głównie przemysłowych, na potrzeby sektora kultury. Należy jednak dodać, że realizowane projekty są zazwyczaj małe i obejmują przeważnie jeden obiekt, a nie kompleks budynków, o całej dzielnicy nie wspominając.

W stolicy Dolnego Śląska nie ma tak wielu znakomitych przykładów tego typu, jak np. w Łodzi, mimo że miasto posiada bogate tradycje przemysłowe. Spośród wymienionych obiektów najbardziej okazałym przykładem rewitalizacji na rzecz kultury jest bez wątpienia Browar Mieszczański. Pewne nadzieje można wiązać również z innym dawnym browarem wrocławskim, a mianowicie z Browarem Haasego, gdzie ulokowało się już kilka firm ze sfery *creative industries*, przede wszystkim wydawnictwo książek oraz podmiot zajmujący się reklamą. Niemniej jednak w tym przypadku zwraca uwagę brak zarządzania całością kompleksu – część budynków jest odnowiona, część nie. Mało tego niektóre budynki sprawiają wrażenie nie użytkowanych. Pozytywnie należy ocenić zagospodarowanie schronów przeciwlotniczych na rzecz działań z zakresu kultury i dziedzictwa narodowego (muzeum i archiwum). Pozostałe opisane w pracy przykłady obejmują w sumie dość małe kubaturowo obiekty – biblioteka oraz ośrodek kultury i sztuki w dawnej palarni kawy czy ośrodek działań twórczych *Krzywy Komin* w dawnej pralni i farbiarni.

Kilka inwestycji jest dopiero planowanych. Projektowana przebudowa budynku Dworca Świebodzkiego na rzecz działań twórczych mogłaby stać się przedsięwzięciem nawiązującym do najlepszych przykładów europejskich w zakresie wykorzystania obiektów pokolejowych na rzecz rozwoju kultury i sztuki. W porównaniu z nim bardziej prawdopodobne wydaje się utworzenie planowanego centrum wystawieniowego w miejscu zajezdni autobusowej (Centrum Wystaw Historycznych „Zajezdnia”). W miejscu tym mają być kolekcjonowane przedmioty i dokumenty poświęcone powojennej historii Wrocławia.

Z kolei, na przykładzie dzielnicy Nadodrze można prześledzić rewitalizację całej dzielnicy połączonej z rozwojem działalności twórczych. W zamierzeniach na obszarze tym powinien podnieść się poziom życia, przy jednoczesnej zmianie charakteru dzielnicy na rzemieślniczo-artystyczny. Jest to zatem przykład rewitalizacji

integracyjnej, bowiem w proces przekształceń funkcjonalno-przestrzennych włączyły się społeczności lokalne.

Wrocław posiada bogate tradycje przemysłowe. Niemniej jednak zbyt duża liczba obiektów nie miała szansy na zagospodarowanie na rzecz kultury, ponieważ w ogóle nie przeszła procesu rewitalizacji. Warto dodać, że kilka wielkokubaturowych obiektów poprzemysłowych Wrocławia, powstałych jeszcze w XIX w., zostało w ostatnim okresie rozebranych całkowicie lub w znacznej części¹⁰. Taka praktyka nie przystaje do europejskich trendów. W wielu krajach bowiem właśnie w nieczynnych fabrykach, gazowniach, dokach portowych czy spichlerzach powstają kluby, galerie, muzea, jak również lofty czy hotele.

Literatura

- Billert A., 2007, *Rewitalizacja i rozwój miast w Polsce – uwarunkowania i scenariusze w świetle doświadczeń europejskich*, [w:] *Rewitalizacja miast w Polsce – pierwsze doświadczenia*, P. Lorens (red.), „Urbanista”, 10, Warszawa.
- Caves R., 2000, *Creative Industries*. Harvard University Press, Cambridge.
- Grabher G., 1994, *The Disembedded Regional Economy: The Transformation of East Germany Industrial Complexes into Western Enclaves*, [w:] *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*, A. Amin., N. Thrift (red.). Oxford University Press, Oxford.
- Jałowiecki B., 2007, *Globalny świat metropolii*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jarczewski W., 2010, *Skala degradacji miast w Polsce*, [w:] *Rewitalizacja miast polskich – diagnoza*, Z. Ziobrowski, W. Jarczewski (red.). Rewitalizacja Miast Polskich, 8, Kraków.
- Juzwa N., Cieśla-Gałeczka K., 2010, *Nauka i kultura w roli przemysłów kreatywnych – przykłady rewitalizacji terenów poprzemysłowych*, [w:] *Rola sektora kultury i przemysłów kreatywnych w rozwoju miast i aglomeracji*, A. Klasik, (red.). Prace Naukowe AE, Katowice.
- Kaczmarek S., 2001, *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*. Rozprawy Habilitacyjne, UŁ, Łódź.
- Kamińska K., 2012, *Życie po życiu kamienic. Rzecz o rewitalizacji Nadodrza*. Wyd. Libron-Filip Lohner, Kraków.
- Kowala-Stamm K., 2006, *Wpływ alternatywnego zagospodarowania nieużytków na konsolidację kwartałów mieszkaniowych w Detroit*, [w:] *Nowe przestrzenie w mieście, ich organizacje i funkcje*, I. Jażdżewska (red.). Konwersatorium Wiedzy o Mieście XIX, Wyd. UŁ, Łódź.
- Krätke S., 2000, *Czy Berlin zmierza ku metropolii europejskiej?* *Studia Regionalne i Lokalne*, 1 (1).
- Murzyn M. A., 2006, *Kazimierz. Środkoeuropejskie doświadczenie rewitalizacji*. Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, Kraków.

¹⁰ Taki los spotkał m.in. prawie całą Cukrownię Klecina, Cukrownię Sołtysowice, rzeźnię miejską przy ul. Legnickiej czy Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego przy ul. Zakładowej.

- Namyślak B., 2012, *Wrocław jako kandydat do Europejskiej Stolicy Kultury 2016. Przygotowania do rywalizacji miast na rzecz rozwoju kulturalnego i ekonomicznego*, [w:] *Kreatywna gospodarka w mieście i aglomeracji*. A. Klasik (red.). Prace Naukowe AE, Katowice.
- Ochmann A., 2009, *Miasto kreatywne – centra kultury działające w przestrzeniach postindustrialnych w turystyce i promocji*, [w:] *Wykorzystanie potencjału dziedzictwa przemysłowego dla promocji turystycznej gmin i regionów*, T. Burzyński, A. Staszewska-Ludwiczak (red.). Górnośląska Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfańskiego, Urząd Miejski w Zabrzu, Katowice-Zabrze.
- Przewodnik dotyczący planowania oraz zarządzania projektami dotyczącymi rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich, po-przemysłowych i po-wojskowych w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego finansowanego ze środków funduszy strukturalnych*, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Departament Wdrażania Programu Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 2004.
- Swianiewicz P., Krukowska J., Nowicka P., 2011, *Zaniedbane dzielnice w polityce wielkich miast*. Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa.
- Throsby D., 2010, *Ekonomia i kultura*. Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.